

¹² Венгеров А. Б. Теория государства и права: Учебник для вузов. – М.: Новый Юрист, 1998. – 624 с. – С. 505.

¹³ Косович В. М. Оцінювання й оцінки у правовому регулюванні: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. – Львів, 1996. – 192 с. – С. 25.

¹⁴ Российская юридическая энциклопедия / Глав. ред. А. Я. Сухарев. – М.: Изд-ий дом ИНФРА – М, 1999. – 1110 с. – С. 1099.

¹⁵ Энциклопедический юридический словарь. 2-е изд. / Под общ. ред. В. Е. Крутских. – М.: ИНФРА-М, 1998. – 368 с. – С. 366.

Резюме

Стаття присвячена вивченню питань місця та значення юридичної техніки в процесі кодифікації законодавства, розкрито ознаки кодифікаційної техніки, з'ясовано її значення.

Ключові слова: юридична техніка, законодавча техніка.

Резюме

Статья посвящена изучению вопросов места и значения юридической техники в процессе кодификации законодательства, раскрыты признаки кодификационной техники, выяснено ее значение.

Ключевые слова: юридическая техника, законодательная техника.

Summary

The article is devoted the study of questions of place and value of legal technique in the process of kodifikaciy legislation, the signs of kodifikacinyouy technique are exposed, its value is found out.

Key words: legal technique, legislation technique.

Отримано 17.10.2010

Б. І. ШАЦЬКА

Богдана Іванівна Шацька, аспірант Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

ПРОБЛЕМАТИКА ЗАПРОВАДЖЕННЯ СУДОВОГО ПРЕЦЕДЕНТУ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ СУДОВОЇ РЕФОРМИ

В умовах сучасних інтеграційних тенденцій становлення вітчизняної правової системи не може відбуватись ізольовано. Особливо це стосується досвіду використання невідомих українському праву інструментів правового регулювання, серед яких важливе місце займає судовий прецедент¹.

Проблематика судового прецеденту не нова для вітчизняної науки. Аналіз окремих аспектів цього явища, його природи та особливостей знаходимо у працях таких дослідників, як Т. М. Анакіна, Б. В. Малишев, Л. А. Луць, Н. М. Пархоменко, Ю. Ю. Попов, О. Ф. Скакун, С. В. Шевчук та ін.

У наукових колах досі триває дискусія про існування судового прецеденту в Україні та про доцільність його впровадження у вітчизняну правову дійсність. Так, наприклад, Н. М. Пархоменко вважає, що на сучасному етапі визнання судового прецеденту джерелом права може розбалансувати систему розподілу влади, що не буде відповідати основним засадам правової, демократичної держави та суперечитиме існуючій сталій практиці державотворення і правотворення². На думку Ю. Ю. Попова, неприпустимим є встановлення загальної обов'язковості певних судових рішень (наприклад, рішень, Верховного Суду України), як таке, що руйнує прецедент країн континентального права, і як таке, що суперечить Конституції України³. Протилежну позицію займає український науковець С. В. Шевчук. У своїх працях вчений послідовно обґрунтовує доцільність використання цього інструменту у вітчизняному механізмі правового регулювання та наводить приклади фактичного існування цього явища у правовому полі України⁴. «Необхідно привітати початок серйозної дискусії про обов'язковість рішень Верховного Суду в конкретній справі для всіх суб'єктів права, а не тільки для сторін у цій справі, – пише автор. – Це стосується тієї мотиваційної частини рішення, де дається тлумачення законодавства, розкривається зміст правових норм та принципів, усуваються прогалини та неузгодженості тощо»⁵. Ще однією прихильницею імплементації судового прецеденту в правову систему України є професор Л. А. Луць: «Видається, що судовими прецедентами в Україні могли б стати рішення Конституційного Суду України та Верховного Суду України, які винесені в результаті розгляду конкретної судової справи (а не є підсумком в результаті узагальнення судової практики), в ході якої було виявлено прогалину в діючому законодавстві і виникла потреба у створенні додаткової норми» – зазначає дослідниця⁶.

Відсутність однозначної відповіді на питання про доцільність запровадження та про існування судового прецеденту в Україні зумовлює потребу подальших досліджень у цьому напрямку. У рамках проведення

судової реформи особливо актуальною вбачається необхідність проаналізувати останні зміни в законодавстві України на предмет можливого наближення національної правової системи до сприйняття судового прецеденту як джерела вітчизняного права. У зв'язку з цим метою нашого дослідження є оцінка окремих принципів змін у системі судоустрою України через призму доктрини судового прецеденту.

7 липня 2010 р. був прийнятий Закон України № 2453-VI «Про судоустрій та статус суддів» (далі – Закон № 2453)⁷. Прийняття вказаного Закону викликало неабиякий резонанс як серед науковців, так і серед вітчизняного суддівського корпусу. Багато критичних зауважень було висловлено з приводу змін у системі судів України, зокрема в частині створення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ і реформатування у зв'язку з цим повноважень Верховного Суду України.

А що ж насправді відбулося?

Новим Законом № 2453 встановлено, що судову систему України складають суди загальної юрисдикції та суд конституційної юрисдикції. При цьому, як визначено у ст. 17 Закону, систему судів загальної юрисдикції складають місцеві суди, апеляційні суди, касаційні суди та Верховний Суд України.

Статтею 31 Закону № 2453 передбачено створення Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних та кримінальних справ, який разом із Вищим господарським судом України та Вищим адміністративним судом України складають ланку судів касаційної інстанції. Зі створенням такого Вищого спеціалізованого суду повноваження Верховного Суду України як суду касаційної інстанції при розгляді цивільних та кримінальних справ були скасовані, що, власне, і спровокувало критику з боку окремих політиків, суддів та деяких правозахисних організацій.

Відповідно до ст. 38 Закону № 2453 Верховний Суд України визнаний найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції, компетентним: 1) переглядати справи з підстав неоднакового застосування судами (судом) касаційної інстанції однієї і тієї ж норми матеріального права в подібних правовідносинах у порядку, передбаченому процесуальним законом; 2) переглядати справи у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом; 3) надавати висновок про наявність чи відсутність у діяннях, в яких звинувачується Президент України, ознак державної зради або іншого злочину; вносити за зверненням Верховної Ради України письмове подання про неможливість виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я; 4) звертатися до Конституційного Суду України щодо конституційності законів, інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України.

У рамках нашого дослідження особливий інтерес становить передбачене п. 1 ч. 2 ст. 38 Закону № 2453 право Верховного Суду України переглядати справи з підстав неоднакового застосування судами (судом) касаційної інстанції однієї і тієї ж норми матеріального права у подібних правовідносинах у порядку, передбаченому процесуальним законом. Механізм реалізації таких повноважень Верховного Суду України регламентований процесуальними нормами – у Прикінцевих положеннях Закону № 2453 передбачено внесення відповідних змін до чотирьох існуючих в Україні процесуальних кодексів. У цьому контексті на окрему увагу заслуговує ст. 360⁷ Цивільного процесуального кодексу України «Обов'язковість судових рішень Верховного Суду України»: «1. Рішення Верховного Суду України, прийняте за наслідками розгляду заяви про перегляд судового рішення з мотивів неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах, є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить зазначену норму права, та для всіх судів України. Суди зобов'язані привести свою судову практику у відповідність із рішенням Верховного Суду України».

Вказаною статтею по суті на законодавчому рівні визнано існування в Україні судового прецеденту – остаточного рішення суду найвищої інстанції за результатами розгляду конкретної справи, яке містить нормативне положення або обґрунтування щодо застосування певної норми права і є загальнообов'язковим взірцем для використання всіма судами при вирішенні подібних правовідносин, що регулюються такою нормою права⁸.

Аналогічні норми імплементовано в кримінально-процесуальне (ст. 400²⁵ Кримінально-процесуального кодексу України), господарсько-процесуальне (ст. 111²⁸ Господарського процесуального кодексу України) та адміністративно-процесуальне (ст. 244² Кодексу адміністративного судочинства України) законодавство.

Після прийняття у 2006 році Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», ст. 17 якого прямо проголошує, що «суди застосовують при розгляді справ Конвенцію (про захист прав людини та основоположних свобод – прим. наша) та практику Суду як джерело права»⁹, це другий істотний крок на шляху до офіційного визнання за судовим прецедентом статусу джерела права в Україні. Більш того, на відміну від інших правових систем, де прецедент переважно відносять до так званого м'якого права (оскільки обов'язкова сила прецеденту, як правило, забезпечується на рівні відповідної неписаної доктрини – *stare decisis* у країнах загального права та *jurisprudence constante* у континентальній Європі)¹⁰, з прийняттям відповідних змін одразу встановлено жорсткий імперативний характер прецеденту: невиконання судових рішень (*ідеється про прецедентні рішення Верховного Суду України – прим. авт.*) тягне за собою відповідальність, установлену законом (ч. 2 ст. 360⁷ Цивільного процесуального кодексу України).

Імплементация таких норм у національне законодавство ставить перед дослідниками цілу низку питань як теоретичного, так і прикладного порядку.

У першу чергу додаткової оцінки потребує природа таких актів Верховного Суду України. Так, наприклад, зі змісту ст.ст. 354-355 Цивільного процесуального кодексу України випливає, що рішення Верховного Суду України будуть прийматися в рамках розгляду певної конкретної справи, що свідчить про ознаки, властиві для актів застосування права. Разом із тим, узагальнюючий імперативний характер таких рішень дає підстави вести мову про їх прецедентну природу. Видані найвищою судовою інстанцією за відсутності достатнього правового регулювання, орієнтовані на фіксацію однозначного розуміння конкретної норми права, що вже існує, розраховані на багаторазове застосування необмеженим колом осіб з використанням принципу аналогії, згадані акти Верховного Суду України містять більшість істотних властивостей, притаманних прецеденту тлумачення.

По-друге, питання практичного втілення цієї новації. При такому співвідношенні повноважень Верховного Суду України та повноважень вищих спеціалізованих судів, як це закріплено в новому Законі, проблема реалізації повноважень Верховного Суду України, безумовно, є чи не найгострішою. Відповідно до запроваджених змін заява про перегляд судового рішення касаційної інстанції з мотивів неоднакового застосування норм матеріального права подається через відповідний вищий спеціалізований суд, який приймає рішення про допуск справи до провадження. При такому механізмі кількість заяв про перегляд рішень касаційного суду з мотивів неоднакового застосування норм матеріального права у Верховному Суді України не може бути значною, адже навряд чи судді вищих спеціалізованих судів будуть зацікавлені у перевірці власних рішень з перспективою можливого скасування останніх.

Як зазначено у ст.ст. 360³ – 360⁴ Цивільного процесуального кодексу України, за результатами перегляду Верховний Суд України може прийняти постанову: 1) про повне або часткове задоволення заяви; 2) про відмову в задоволенні заяви. При цьому, якщо суд установить, що судові рішення у справі, яка переглядається, є незаконним, він скасовує його повністю або частково і направляє справу на новий розгляд до суду касаційної інстанції. Тобто, як вбачається із змісту наведених статей, останнє слово при розгляді справи буде за вищим спеціалізованим судом. При цьому залишається нез'ясованим, яким чином така процедура співвідноситься з нормою про обов'язковість рішень Верховного Суду України для всіх судів та про обов'язок всіх судів привести судову практику у відповідність з такими рішеннями. Іншими словами, виникає питання: чи повинен суд касаційної інстанції, рішення якого скасовано та направлено на новий розгляд, приводити свою практику у відповідність із рішенням Верховного Суду України у цій же справі? Якщо так, то за результатами нового розгляду касаційний суд зобов'язаний змінити своє попереднє рішення з урахуванням позиції Верховного Суду України, як цього вимагає доктрина прецеденту. В іншому разі існує загроза повторного оскарження рішення касаційного суду з аналогічних мотивів і затягування розгляду справи на невизначений строк.

Додаткового аналізу потребує також співіснування таких актів Верховного Суду України з актами конституційного правосуддя. Офіційне тлумачення законів в Україні – це виняткова прерогатива Конституційного Суду України. З прийняттям Закону № 2453 на практиці може скластися ситуація, за якої одна і та ж сама норма законодавства буде по-різному інтерпретована Верховним Судом України та Конституційним Судом України і при цьому обидві правові позиції матимуть загальнообов'язковий характер. Більш того, ані висновки чи рішення Конституційного Суду України, ні відповідні акти Верховного Суду України (назвемо їх умовно інтерпретаційними) не можуть бути оскаржені в національній юрисдикції, що може призвести до несподіваної конкуренції регуляторів, яку практично неможливо буде усунути.

Окреслені дискусійні аспекти є тільки попередньою спробою виділити ймовірні проблемні положення, що потребують подальшого вивчення та аналізу. Як правова система справиться з такими нововведеннями, покаже час. Проте, незважаючи на цілий спектр недоліків, на можливі труднощі в процесі застосування наведених вище норм, запровадження на рівні закону таких повноважень Верховного Суду України є прогресивним кроком на шляху реформування вітчизняної судової системи. Це дозволить розвантажити судову систему України, зробити її більш ефективною та універсалізувати практику застосування українського законодавства, прискорити розгляд справ¹¹.

На користь прецедентного характеру рішень Верховного Суду України висловлювався і В. В. Онопенко. У своєму вступі на Міжнародному саміті «Суди та суспільство», що відбувся в Києві 20 квітня 2010 р., хоч і критикуючи законодавчі новації, Голова Верховного Суду України зазначив: «В інтересах правосуддя, в інтересах судового захисту прав громадян, в інтересах утвердження законності в державі єдино правильним сьогодні є посилення процесуального статусу Верховного Суду. Необхідно наділити його повноваженням брати до розгляду будь-яку справу, адже у кожному випадку йдеться про судовий захист прав і свобод людини. З цієї точки зору найвищий судовий орган має право поправити будь-який нижчестоящий суд, ухвалювати прецедентні рішення по типових справах»¹².

Безумовно, згаданий Закон № 2453 потребує суттєвого доопрацювання, передусім у частині впровадження дієвих механізмів реалізації прийнятих новел. Однак у глобальному масштабі сам факт офіційного визнання за Верховним Судом України права на створення прецедентів є дуже показовим в умовах сучасних процесів демократизації. У цьому випадку йдеться не просто про судову реформу в контексті проголошеного курсу на європейську інтеграцію. Мова йде, насамперед, про зміну парадигми сприйняття права в суспільстві: укорінений за радянських часів консервативний позитивістський підхід свідомо замінюється природно-правовою доктриною. Такий позитивний імпульс є найкращим свідченням розвитку України як демократичної, соціальної, правової держави.

¹ Малишев Б. В. Судовий прецедент у правовій системі Англії / Борис Володимирович Малишев. – К.: Праксіс, 2008. – 344 с. – С. 9.

² Пархоменко Н. М. Джерела права: теоретико-методологічні засади: дис. ... доктора юридичних наук: 12.00.01 / Пархоменко Наталія Миколаївна. – К., 2009. – 442 с. – С. 337.

³ Попов Ю. Ю. Прецедентне право у контексті загальнообов'язковості судових рішень та українські перспективи / Ю. Ю. Попов // Форум права. – 2010. – № 3. – С. 351-363.

⁴ Шевчук С. В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні / Станіслав Володимирович Шевчук. – К.: Реферат, 2007. – 640 с.

⁵ Шевчук С. В. Рішення Верховного Суду України як джерело права (деякі аспекти дії прецедентного права в Україні) / С. В. Шевчук // Вісник Центру суддівських студій. – 2006. – № 6. – С. 19.

⁶ Луць Л. А. Сучасні правові системи світу. Навчальний посібник / Людмила Андріївна Луць. – Львів: юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2003. – 256 с. – С. 104.

⁷ Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 07 липня 2010 року № 2453-VI / Верховна Рада України. – Урядовий кур'єр. – 2010. – № 148.

⁸ Малишев Б. В. Там само. – С. 100-109.

⁹ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV / Верховна Рада України. – Урядовий кур'єр. – 2006. – № 60.

¹⁰ Попов Ю. Ю. Вказана праця.

¹¹ Шевчук С. В. Вказана праця.

¹² Онопенко В. В. Знищення Верховного суду захист прав людини не посилюють (3 виступу Голови Верховного Суду України Василя Онопенка на Міжнародному саміті «Суди та суспільство» (Київ, 20 квітня 2010 року). [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/0A107013C6A29BCAC225772E002F5090?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=0A107013C6A29BCAC225772E002F5090&Count=500&>.

Резюме

У статті досліджуються проблеми впровадження судового прецеденту у правову систему України. Аналізуються новачки закону України «Про судоустрій та статус суддів» у контексті доктрини судового прецеденту.

Ключові слова: судовий прецедент, судова реформа, рішення Верховного Суду України, правова система.

Резюме

В статье исследуются проблемы внедрения судебного прецедента в правовую систему Украины. Анализируются новации закона Украины «О судоустройстве и статусе судей» в контексте доктрины судебного прецедента.

Ключевые слова: судебный прецедент, судебная реформа, решения Верховного Суда Украины, правовая система.

Summary

In the article the issues of implementation of judicial precedent into legal system of Ukraine are studied. New provisions of the Law of Ukraine «On Court Organization and Status of Judges» within the context of doctrine of judicial precedent are analyzed.

Key words: judicial precedent, judicial reform, decisions of the Supreme Court of Ukraine, legal system.

Отримано 21.10.2010